

EKONOMSKA PROTURJEČJA I NEGATIVNE POJAVE DANAŠNJEG TURIZMA

VLATKO JADREŠIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 338.48
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno
: 2000-10-31
Received

Autor se u ovom radu poslije sličnih istraživanja u socijalnoj, kulturnoj i prostornoekološkoj sferi, bavi i proturječjima i negativnim pojavnostima u ekonomskoj oblasti suvremenog - današnjeg turizma. Ta istraživanja, uz ona vezana za probleme alijenacije i dezalijenacije u turizmu, "masovnost" i "selektivnost" hrvatskog turizma te sistematizaciju pozitivnih i negativnih pojava i funkcija u turizmu, čine i jezgru istraživanja koja isti autor vrši za potrebe Ministarstva znanosti i tehnologije RH pod nazivom Socijalna i ekonomska proturječja hrvatskog turizma.

U istraživanju negativnih i nepovoljnih ekonomskih ili gospodarskih pojava i posljedica polazi se od teze da je turizam značajan prvenstveno po svojim pozitivnim i povoljnim ekonomskim funkcijama i obilježjima, ali da je kao produkt, odraz i refleks društva i pojedinih gospodarstava poprimao različita pozitivna ali i negativna obilježja.

U radu se sistematiziraju sve nepovoljne i negativne pojavnosti turizma, govori se o utjecaju turizma na relativno i apsolutno smanjenje ekonomskih učinaka te na povećanje strukturalnih disproporcija između turističke potražnje i ponude. Isto se tako u drugom bloku istraživanja pod nazivom "Nepovoljne ekonomske posljedice sezonskog karaktera turizma i mjere za smanjenje sezonskog ciklusa", dijagnosticiraju problemi i daju odgovori sa svrhom da se smanje pojedine negativne karakteristike današnjeg turizma u svijetu i Hrvatskoj, sve u cilju razvoja kvalitetnijeg turizma i sveukupnog društveno-ekonomskog sustava.

KLJUČNE RIJEČI: proturječja i kriza suvremenog turizma, potencijalizacija negativnih pojava ekonomske provenijencije, sistematizacija negativnih ekonomskih pojava u turizmu, sezonski karakter turizma i mjere za smanjenje sezonalnosti u turizmu

Uvodne napomene

Nema nikakve sumnje da je turizam na današnjem stupnju razvoja temeljito i sveukupno obilježio suvremenu civilizaciju, i to posebice zapadnu civilizaciju, odnosno razvijeni svijet, kako svojim sociokulturnim tako još više i ekonomskim obilježjima.

Turizam je pojava koja bitno i na poseban način obilježava suvremene društvenoekonomske tijekove razvijene Zemljine polutke, gdje postaje civilizacijska stečevina i pravo velikog broja ljudi na mnogobrojne oblike odmora, rekreacije i relaksacije u tzv. sveopćoj civilizaciji dokolice. S druge strane turizam je u svom rastu i razvoju postao i prvorazredna ekonomska činjenica, visoko pozicioniran na skali tzv. propulzivnih i resursnih suvremenih ekonomija*. No, turizam je upravo iz tih činjenica, kao i različitih socijalnih, prostornoekoloških, kulturoloških, psiholoških i drugih obilježja i mnogobrojnih proturječja, koje se odražavaju na društvenom i gospodarskom polju, sve više postajao i aktivnost i djelatnost u kojoj su bujale i različite vidljive i nevidljive nepovoljne i negativne pojavnosti i posljedice, koje su tražile nove pristupe i nove sadržaje djelovanja u dvije međusobno zavisne sfere: (a) u traganju i operacionalizaciji kvalitetnijih rješenja na tržištima turističke ponude i potražnje, u jačanju i oplemenjivanju postojećih oblika i vrsta (najčešće) masovnog turizma i (b) u sferama i procesima koje su tražile i uspijevale naći nove orijentacije, programe i usluge, a značajno su smanjivale i po količini i kvaliteti njegove nepovoljne i negativne elemente i pojavnosti.

S tim u vezi, uz pozitivna svojstva poprimao je kroz procese rasta i razvoja u potencijaliziranoj formi i progresiji sve veći broj i negativnih i proturječnih svojstava, kako onih "općih" ili "globalnih", tako i onih "pojedinačnih" i "sistematiziranih" od velikog broja individualnih svojstava.

O "općim" govorimo u prvom dijelu istraživanja, u tzv. deskriptivnoj analizi turizma, koji svoju proturječnu i limitirajuću narav manifestira iz teorijsko-empirijske zakonitosti da se radi o značajnoj i slojevitoj društveno-ekonomskoj pojavi koja razvija i obogaćuje društvenoekonomske odnose i

* U radu se ukazuje i na prenaplašavanja i mistifikacije u tom pogledu.

učinke unutar i između pojedinih regija i zemalja, te s druge strane da se radi u isto vrijeme o djelatnosti koja je posve limitirana društveno-ekonomskim stanjem i mogućnostima iste te regije ili zemlje. Ova temeljna proturječnost, uz onu o masovnosti turizma kao ekonomski najznačajnijem i najpozitivnijem te o sezonalnosti kao najznačajnijem negativnom činitelju, faktor je i generator svih drugih "pojedinačnih" ali međusobno zavisnih negativnih i nepovoljnih pojava u svim sferama života i turizma, koje su, izvan sumnje, posebno karakteristične i za hrvatski turizam.

U posebnoj poglavlju analizira se tzv. sezonalnost u turizmu s motrišta negativnih posljedica ali se nude i mjere za smanjenje sezonalnosti u turizmu današnje provenijencije.

Ovim istraživanjem, s obzirom da smo već istražili svekolike posljedice koje turizam izaziva na antropološkom, socijalnom, kulturnom i prostornoekološkom području, uz istraživanja aspekta otuđenja u turizmu i "masovnosti" i "selektivnosti" hrvatskog turizma, zaokružili smo opća (teorijska) makro istraživanja koja su autoru (voditelju) projekta "Socijalna i ekonomska proturječja hrvatskog turizma" bila određena i povjerena od strane Ministarstva znanosti i tehnologije Republike Hrvatske. Ova bi istraživanja po našem sudu trebala biti osnovica i polazište za slična empirijska istraživanja pojedinih područja i destinacija, koristeći pritom različite metode uzoraka, anketa i "Case study" istraživanja.

1. Utjecaj turizma na relativno i apsolutno smanjenje ekonomskih učinaka i povećanje strukturalnih disproporcija između turističke potražnje i ponude (Deskriptivna analiza)

Neprijeporno je da negativne posljedice današnjeg turizma proizlaze iz njegovih višestruko pozitivnih utjecaja i da su rezultat neumiješnosti subjektivnog elementa mnogo više nego samog turističkog fenomene. Zato je potrebno, kao svojevrсни uvod u ovu problematiku, započeti s tzv. pozitivnim posljedicama turističkog razvoja. O tome npr. piše Vukonić (1987) u "Turizmu i razvoju": "Svakako najstarija sagledana uloga turizma upravo je ona na ekonomskom planu. To je logično i razumljivo zbog dva ključna razloga. Prvo, radi se o najvidljivijem i mjerljivom učinku, a osim toga ekonomski efekti imaju primarno (vitalno) značenje još uvijek (a pogotovo u prošlom vremenu u kojem se turizam razvijao) za većinu zemalja i područja gdje se turizam razvija. Drugim riječima, pragmatički i "životni" razlozi uvjetovali su situaciju u kojoj ekonomski interesi prevladavaju, a rekli bismo da će u brojnim

područjima i dalje, a ne samo do kraja ovog stoljeća predstavljati osnovni movens razvoja turizma ...

Ako bismo pojednostavljeno pokušali oslikati sustav svjetskog turizma, mogli bismo reći da razvijeni svijet predstavlja generatora masovne turističke potražnje, a da svijet u razvoju predstavlja destinacije zadovoljenja masovne turističke potražnje. Posljedice, odnosno efekte takvog zadovoljenja masovne turističke potražnje u zemljama u razvoju treba tražiti u domeni receptive, u domeni ciljeva i interesa stjecanja, a ne trošenja. Već smo istakli da su se u traženju makar i parcijalnih rješenja svojih životnih problema mnoge zemlje u razvoju orijentirale na razvoj turizma, najčešće masovnog turizma, upravo radi stjecanja. Zato se turizam prvenstveno promatrao kao sektor privređivanja, kao efikasan način ulaza na međunarodno tržište, kao izvor stjecanja deviznih sredstava, kao stimulator djelovanja drugih privrednih aktivnosti. Zbog toga su se efekti djelovanja turizma mjerili pojedinim i pojedinačnim učincima u svakom području nacionalne ekonomije."

Što se pak tiče pozitivnih utjecaja masovnih - uniformiranih vrsta turizma na omasovljenje suvremenog turizma, sasvim je izvjesno da one na planu kvantitativnih učinaka daju turizmu upečatljivu karakteristiku. No, lako se razabire da tako intenzivan i kvantitativan razvoj (uza sve povoljne strukturalne utjecaje pojedinih vrsta masovnog i selektivnog turizma) isto tako nosi mnogobrojne ekonomske opasnosti i negativne posljedice koje se održavaju kroz relativno smanjenje njegovih pozitivnih učinaka. Primjeri u tom smislu su i tipični i višestruki.

Oni se kreću u dijapazonu opće - šire i posebne - uže razine. Smanjenje ekonomskih efekata (apsolutnih i relativnih) nastaje već iz opće dijalektičke suprotnosti masovne i heterogene potražnje i ograničene i lokalizirane turističke ponude, ali i zbog sve prisutnijeg povećanja strukturalnih disproporcija između pojedinačnih i ukupnih elemenata iste potražnje i ponude. Negativne posljedice u ekonomskoj sferi nastaju, dabome, i kao rezultat vremenske i prostorne distribucije turističkih rezidenata, što je u izravnom korespondentnom i impregniranom odnosu s najznačajnijom negativnom karakteristikom turizma - s njegovim s e z o n s k i m karakterom.

Iz ovih triju bazičnih grupa, uzroka, u obliku vidljivih i prikriivenih posljedica, proizaći će, kako će se vidjeti, velik broj pojedinačnih negativnih elemenata u turizmu, koji će jasno, međusobno korelirati.

Kako uniformirani turizam djeluje na receptivni prostor aglomerativno i devastirajuće (od područja velike pejzažne atraktivnosti do zauzetog područja), to za turizam u određenoj lokalnoj zajednici postoje sve pretpostavke saturacije (točke zasićenosti). Ako se te točke prekorače, štete od turizma počinju nadilaziti ukupne koristi od te privredne djelatnosti. Saturaciju može diktirati

raspoloživa radna snaga, količina zemljišta pogodna za izgradnju smještajnih i drugih kapaciteta, ali i sama politika razvoja turizma u određenoj sredini.

O vidljivim i prikrivenim posljedicama saturacije prostora i utjecaja masovnih vrsta turizma na relativno smanjenje ekonomskih efekata piše Georg Young (1975, 13) sljedeće: "U svakom slučaju, porast broja turista na nekom određenom području može izazvati probleme koji se mogu svrstati u četiri osnovne grupe, čim se i opravdava pretpostavka za postojanje točke zasićenosti na lokalnom ili regionalnom nivou. Prvo, upotreba zemljišta za smještaj turista onemogućuje korištenje tog zemljišta za druge, često hitnije svrhe, kao što su stambene zgrade, škole i zelene površine. Drugo, porast sezonske i slabo plaćene radne snage potrebne za funkcioniranje turističke privrede može poremetiti mjesnu strukturu zaposlenosti. Treće, neprekidni rast turističkog prometa vrši pritisak na gradsku infrastrukturu, a naročito na prometnu mrežu. Četvrto, zbog kombiniranog utjecaja navedenih faktora dostiže se faza u kojoj je alijenacija mjesnog stanovništva neizbježna ..." dalje:

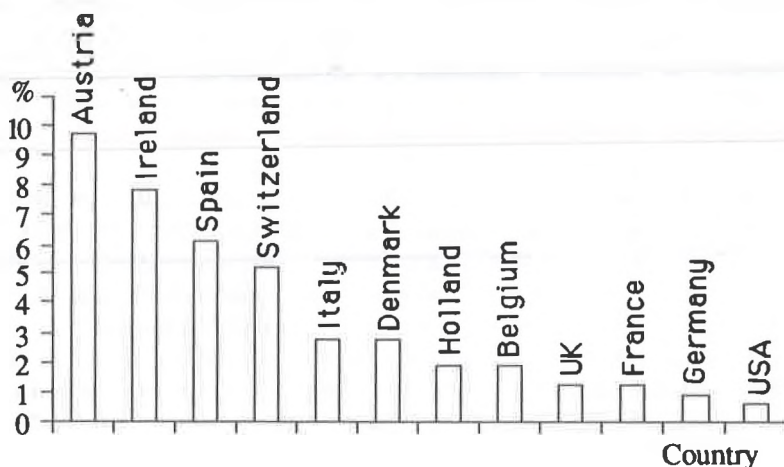
"Ekonomske poteškoće, koje može izazvati razvoj turizma, podijelili smo na nekoliko područja: utjecaj turizma na privredni rast zbog toga što je znatan dio radne snage jedne zemlje angažiran u uslužnoj djelatnosti, sa slabim izgledima za izdašno poslovanje; inflacione posljedice pretjerane turističke aktivnosti; nepovoljni utjecaj na platnu bilancu (i pored suprotnih tvrdnji); visoki troškovi za infrastrukturu koji su obično preduvjet za turistički razvoj; gubitak kontrole nad privredom uslijed nedostatka fiskalnih regulatora onda kada su porezi niski ili ne postoje kako bi se ohrabrilu investiranje iz inozemstva i, kao zadnje, pretjerana zavisnost privrede o jednom proizvodu¹.

Iako se još i danas suviše malo zna o djelovanju turizma na neku privredu, ipak je moguće sastaviti neke opće postavke. Da turist troši svoj novac na isti način kao i mjesni stanovnik, njegovo prisustvo ne bi, samo po sebi, moglo ubrzati ili usporiti rast. Međutim, turistička potrošnja je po svojoj prirodi više usmjerena na uslužne djelatnosti u kojima visoko sudjeluje živi rad, nego na proizvode tehnički dobro opremljenih industrija. Grafikon 1. prikazuje koliki se postotak ukupne osobne potrošnje u nekim zemljama pripisuje 1973. turizmu, što predstavlja mjeru utjecaja turističke aktivnosti. Turisti, prema tome, mogu izmijeniti smjer osobne potrošnje, a ta izmjena može djelovati na usporenje rasta. Argument je u suštini jednostavan. Ako je radna snaga neke zemlje usmjerena prema uslužnoj djelatnosti koju karakterizira: niski stupanj izdašnosti poslovanja, osobna primanja ispod prosjeka, mali dohodak, velika fluktuacija radne snage i široka izvansezonska

¹ Citirajući ovog autora na ovom mjestu i u nastavku, ne znači da bez pogovora prihvaćamo sve teze G. Younga, kao i da pojedini navodi iz ukupnog istraživanja nemaju osim relativno nepovoljnih ili negativnih obilježja u isto vrijeme i one pozitivne, ponekad i u većoj mjeri.

nezaposlenost - tada ekonomski rast može biti sporiji od onoga koji se mogao ostvariti da je radna snaga zaposlena u drugim djelatnostima ..."

"To ipak ne znači da je turizam nepoželjan jer uvijek usporava rast, neka radna mjesta su vrlo dobro plaćena. Godine 1970. piloti jumbo jetova kompanije "United Airlines" zarađivali su godišnje 57.000 dolara za 75 sati letenja mjesečno. Ono što se želi reći je to, da potpomaganje turističke privrede na teret ostalih privrednih grana, bar što se tiče zaposlenja, može doći u konflikt s drugim ciljevima, a posebno s podizanjem općeg stupnja prosperiteta

Grafikon 1.

takvim strukturiranjem zaposlenosti u zemlji, kojim bi se bolje plaćeni i perspektivniji poslovi stimulirali gdje je god moguće. Ovakav potencijalni konflikt nije uvijek toliko izričit, da bi njegov rezultat bio potpomaganje turizma protiv najboljih interesa neke zemlje. Pravilan odgovor, ako on uopće i postoji, zavisi od toga u koje bi se druge svrhe koristila sredstva sada namijenjena turizmu. U zemljama s visokim stupnjem nezaposlenosti, sa relativno nekvalificiranom radnom snagom i s malo drugih izvora zapošljavanja, kao npr. na Mauricijusu, stimuliranje turizma može biti pravilno. Opasnost postoji u sljedećoj etapi ekonomskog razvoja, kada se nezaposlenost i slaba zaposlenost reducira, radna snaga doškoluje, a postojeća infrastruktura može podnijeti druge industrije. U tom slučaju daljnje stimuliranje turizma i zavisnost od te privredne grane ne bi se moglo više ekonomski opravdati ..."

Masovni turizam, piše dalje G. Young, izaziva inflatorne tendencije²:

"Inflatorne posljedice koje turizam može prouzrokovati javljaju se u nekoliko pravaca: dobro stojeći turisti mogu utjecati na opći porast cijena u trgovinama koje tada i mjesni stanovnici moraju plaćati; snažan program hotelske izgradnje može prouzrokovati porast građevinskih troškova i pri tom utjecati i na cijene stanova za domaće stanovnike; i cijena zemljišta može porasti zbog kupovanja parcela za gradnju hotela ili vikendica. Na Kanarskim otocima npr. cijene su bilježile rast od 30 posto godišnje u protekle tri godine. 1963. jedna parcela zemljišta površine 726 m² blizu plaže San Augustin promijenila je vlasništvo za 1.512 funta. 1968. godine prodana je za 6.650 funta, a 1971. godine za 27.000 funta. Dvosobni bungalow-i u istom području koštaju od 12.000 do 15.000 funta. Dok su mjesni stanovnici na koristi ako prodaju svoja imanja, u znatno su nepovoljnijem položaju ako ga žele kupiti.

Na Bermudskim otocima, zbog toga što nije postojao turistički plan, brzu ekspanziju nije pratio odgovarajući porast broja radne snage. To je dovelo do galopirajuće inflacije nadnica, jer su se poslodavci međusobno nadmetali oko ograničene mase radne snage. Turistički boom je dalje podupirao i onako već visoku cijenu zemljišta i zgrada, što je bilo dodatno gorivo inflacionom požaru.

Kako su ovi otoci sigurno pribježište od poreza, tamošnja vlada nije raspolagala normalnim fiskalnim i monetarnim oružjem da se suprotstavi ovim problemima, pa je bila prisiljena direktno intervenirati radi spašavanja privrede od turističke ekspanzije. Zamrzla je novu hotelsku izgradnju za sljedećih pet godina da bi smanjila navedene pritiske i omogućila slobodnije disanje teško opterećenoj građevinskoj industriji.

Prethodno poglavlje pokazalo je da razvoj turizma može zamijeniti one trgovinske radnje, koje su, i po cijenama i po vrsti roba i usluga, bile namijenjene mještanima, sa skupljim radnjama čija je svrha prvenstveno usluživanje turista. Osim toga, ova pojava utječe i na to, da i one preostale tradicionalne trgovinske radnje moraju plaćati veće najamnine i druge namete, što se opet prevlađuje na teret potrošača putem viših cijena. To praktično znači da su domaću inflaciju izazvali inozemni posjetioci.

Nepovoljan utjecaj turizma na platnu bilancu je na prvi pogled iznenađujući argument za kritiziranje rasta ove privredne grane. Ipak, turizmom se ne zarađuje toliko deviza koliko to izgleda na prvi pogled. Često zemlje moraju mnogo uvoziti da bi izgradile svoju turističku industriju, a još se češće moraju osloniti na uvoz da bi ta djelatnost funkcionirala. Nadalje, zbog promjenjive strukture turističke potrošnje, znatan dio zarade od turizma ne

² O tome, pored još nekih autora, piše i Dragutin Alfier, *Turizam - izbor radova* (1994). Tekstove je zanimljivo usporediti.

ostaje dugo u zemlji. Tako je npr. vrlo vjerojatno da su školjke, koje jede neki Englez na području Costa Brava, uvezene iz Velike Britanije. Pošto se potrebne ekonomske analize rijetko vrše, nitko stvarno ne zna koliko neto deviznog priliva ostvaruje turistička privreda u većini odredišnih zemalja. Međutim, tamo gdje su takva izračunavanja izvršena, rezultati nisu previše ohrabrujući."

Odliv ostvarenih deviza nastaje i onla kada je u ekspanziju turističke privrede potreban uvoz kapitalnih dobara. U takvim slučajevima turizam može ostvariti čak i nešto deviznog deficita, iako možda postoji višak deviza na tekućem računu.

"Posljednja, ekonomski slaba strana turizma (po ovom autoru - op. p.) pojavljuje se kada prevelika zavisnost od te djelatnosti učini privredu ranjivom na promjene mode. Iako je turizam stvarno industrija u ekspanziji, pa se može očekivati da će ukupni opseg prometa u predvidivoj budućnosti rasti, pojedina turistička odredišta mogu biti isključena iz raspodjele tog rasta zbog niza razloga: ratova, gospodarskih poremećaja ili jednostavno promjene mode. U tom je pogledu bila teško pogođena Irska, koja ostvaruje 15 posto svojih deviznih potreba turizmom. Neke druge zemlje su jednostavno izašle iz mode. Monako je na primjer imao 70 hotela sa 3.580 soba 1939. godine - 30 godina kasnije ostao je samo 31 hotel sa 1.650 soba. Aristokracija ga je počela zaobilaziti, a nove generacije turista ne mogu sebi priuštiti odmor u Monaku. Izjava Njegovog kraljevskog visočanstva princa Rainiera pokazuje da je ova kneževina izvukla pouku iz ovakvog razvoja stvari: 'Nema ničeg nesigurnijeg niti nepravilnijeg od stavljanja svih jaja u jednu korpu. Turizam ne može sam izdržavati kneževinu zbog niza očitih razloga, a prvi je svakako taj što je ta djelatnost vrlo promjenjiva, pa prema tome i vrlo lomljiva stvar.'"

Ovim pogledima G. Younga pridodajmo i stajališta J. Jafari (1983, 317)³, gdje autor u Tablici 1. Bilanca turizma, uz koristi koje turizam ostvaruje na ekonomskom i sociokulturnom planu, piše i o TROŠKOVIMA ili ŠTETAMA. Od ekonomskih se nabrajaju sljedeće: inflacija, gubici, sezonalnost, nezaposlenost, osjetljivost na političke promjene, glasine, širenje bolesti, ekonomske fluktuacije, neravnomjerni ekonomski razvoj, demonstracioni efekti, vizualna polucija i uništavanje resursa.

³ Sličnim aspektima bavi se u istraživanjima indikativna naslova "Pretjerane ocjene o značenju inozemnog turizma u privredi Jugoslavije" (1987) i Ivan Antunac. Autor njemu svojstvenom logičkom analizom demistificira ekonomsko značenje inoturizma, naročito u poglavljima: "Smionost tvrdnji i stavova o turizmu kao posebno značajnom faktoru stabilizacije", "Koliko zapravo troše inozemni turisti" itd ... Danas isti autor nastavlja i proširuje istraživanja radeći na analitičkoj studiji pod naslovom: "Mit o deviznoj potrošnji ino turista!"

Mi bismo u ovom dijelu istraživanja pridodali još i ove negativne i nepovoljne vidljive i nevidljive ekonomske posljedice i utjecaje te proturječja i kolizije:

1. Turistička potrošnja može izvršiti znatne poremećaje u strukturi osobne potrošnje, a ova opet poremećaje na drugim elementima ciklusa proizvodnje-raspodjele-razmjene i potrošnje.

2. Turizam pogoduje koliziji i ambivalenciji interesa na nacionalnom i regionalno-lokalnom planu. Prvi interes pritom u pravilu preferira "devizni priliv i dobit" a drugi "ekonomiju resursa".

3. Procesi svekolike globalizacije (koje treba podržati i u njima sudjelovati), izazvat će ubrzanje procesa otuđenja resursa i identiteta.

4. Pretjerani i preferirani turistički razvoj u odnosu na druge sektore izaziva veoma bolne privredne posljedice na ukupnu gospodarsku strukturu zemlje te na njezine segmente, pa ponekad treba spašavati privredu od prekomjerne ekspanzije turizma (problemi u svezi s monokulturom i turistifikacijom).

5. Turistička privreda zbog svoje komplementarnosti i ovisnosti od drugih djelatnosti i grana ima najčešće relativno nisku individualnu (za razliku od društvene) rentabilnost.

6. Forsirana orijentacija jedne zemlje ili regije na masovni turizam može dati relativno veće negativne učinke ako ta zemlja ili regija spletom različitih okolnosti izgubi svoj imidž i svoje "modne" specifičnosti i potankosti. U tom slučaju, i ovdje je (bez obzira što se radi o radno intenzivnoj djelatnosti) preorijentacija složena i bolna. Riječ je o tome što masovni turizam sve teže zadovoljava različite zahtjeve turističke potražnje za selektivnim i ekskluzivnim turizmom i kvalitetnom ponudom u cjelini.

7. Masovni turizam često dovodi pojedinu zemlju u ovisnost od industrijski razvijenih zemalja, što onda za posljedicu ima pojavu ekonomskog neokolonijalizma.

8. Sezonski karakter turizma kao trajna i najnegativnija karakteristika izaziva indukciju različitih negativnih obilježja.

9. Masovni i sezonski turizam izaziva stalnu krizu opskrbe u turizmu.

10. Turizam izaziva poremećaje na tržištu nekretnina, pospješuje demonstrativnu potrošnju i lokalnog stanovništva te stvara kult rentijera i lake zarade razvijajući se, vrši udar na "vršne" kapacitete i na mogućnosti u prometu u mirovanju, bazičnoj i višoj infrastrukturi, organizaciji, logistici, recepciji, ...

11. Prenaglašava značenje turističke potrošnje i inozemnog turizma u hrvatskom gospodarstvu.

12. Zbog necjelogodišnjeg poslovanja najvećeg broja turističkih pravnih subjekata, turizam ima nisku stopu akumulacije i niske ekonomsko-tehničke pokazatelje uspješnosti poslovanja, te počesto traži subvencije.

13. Turizam izaziva cvjetanje (što ima i pozitivne konotacije) tzv. paralelne ili sive ekonomije.

14. Nerazvijene zemlje ili zemlje u razvoju najčešće postaju objektom razvoja masovnog ili uniformiranog turizma.

15. Sezonalnost turističkih tokova izaziva "zlatnu turističku groznicu i kampanju", a ova opet difuziju plaća po različitim osnovama radnoaktivnog domicilnog i izvandomicilnog stanovništva, što se sve nepovoljno odražava na glavne poslove i zanimanja. Stvara se kult lake zarade i profilersko-zelenaški mentalitet.

16. Turizam izaziva pojavu različitih monetarnih i drugih špekulacija, pojavu privatnog kliringa i tome slično. Mnogi se bogate bez rada, cijena zemljišta dostiže neprimjeren rast.

17. Tempo razvoja turizma izaziva fluktuaciju radne snage iz drugih sektora, posebice poljoprivrede i male privrede. Napuštaju se poljoprivredna područja, što ima velike ekonomske i druge negativne posljedice. Ta ista zemlja postaje sve više predmet različitih zemljišnih špekulacija (od rente do nasilnog uzimanja ili proglašavanje općeg interesa).

18. Turizam pogoduje sukobu privatnih i općih interesa.

19. Turizam postaje faktor brzog i lakog zgrtanja blaga.

20. Preferira se izgradnja novih objekata na uštrb sve potrebnije revitalizacije, inovacija i adaptacija.

21. Potiče se nesklad u razvoju optimalnih ulaganja u programe supra i infrastrukture na lokalnoj razini.

22. Posebice neke uniformirane vrste turizma i pojedini smještajni kapaciteti (primjerice socijalni turizam, autokamping, kampovi i kućna radinost ...) imaju relativno nizak stupanj iskorištenosti kapaciteta, što se onda odražava na relativno smanjene ekonomskih efekata turizma.

23. Vezujući se putem "paket aranžmana" za turističke agencije, masovni turizam "ostavlja" ponekad u drugom planu tzv. individualnog gosta, koji, po svim pokazateljima, ostvaruje u kvantitativnom i kvalitativnom pogledu čak i značajnije privredne učinke.

24. Masovni turizam stvara relativno visoke troškove izgradnje i održavanja turističke infrastrukture.

25. Plaće i primanja u turizmu uglavnom su niska i zavise od mnogobrojnih elemenata (turističke rente, ...).

26. Turizam izaziva probleme izvansezonske zaposlenosti.

27. Turizam često pogoduje skoku u tercijarnu i kvartarnu sferu, čime zapostavlja primarni i sekundarni sektor, a naročito tradicionalne djelatnosti.

28. Turizam, bez obzira što je faktor ublažavanja inflacije, izaziva i opći rast cijena, i to ne samo u turističkim krajevima i turističkim djelatnostima, već mnogo šire, što je rezultat disproporcija između turističke potražnje i ponude.

29. Masovni turizam, posebice u tzv. glavnoj sezoni, bitno pogoduje smanjenu i narušavanju kvalitete usluge.

30. Dolazi do pada kvalitete turističkih i ugostiteljskih te ostalih usluga.

31. Interes za profitom i brzim bogatjenjem umanjuje aktivnosti angažmana u amaterskim i neprofitnim organizacijama.

32. Masovni turizam radi postizanja što većih ekonomskih ciljeva u pravilu izaziva sukobe između nositelja turističke privrede i društvene aktivnosti, najčešće na lokalno stanovništvo i zajednicu.

33. Turizam kao niskotehnoški sektor (koji sa sobom nosi potrošački i sluganski mentalitet) rađen je više po mjeri nezaposlenih i nekvalificiranih masa "trećeg svijeta" negoli po mjeri "jedne evropske zemlje", građen je na svijesti o lakoj zaradi za subvencioniranje velike utopije od strane političara, ekonomista i konobara, te predstavlja očekivanje istih da im donese dovoljno para kako bi se mogli posvetiti "ozbiljnijim" poslovima (ovakvi primjeri, iako nisu dominantni, toliko su prisutni da ih treba posebno elaborirati).

"Istina je, reći će Alfier (1994), da se pod utjecajem turizma rezidentno stanovništvo mnogih mjesta i područja vrlo naglo 'tercijarizira'. To je, međutim, hipertrofirani i u biti 'gnjili' tercijar koji se uglavnom stvara skokom iz 'opanka u frak'. Odnosno na taj način što se zemljoradnici, ribari, radnici i obrtnici preko noći pretvaraju u trgovce svime i svačim, u barkarjole, u nosače, u pomoćno ili zapravo subalterno osoblje u hotelima, kampovima, putničkim agencijama i saobraćajnim organizacijama, u iznajmljivače soba i slično.

Takvi tercijar nije i ne može biti niti ekonomski niti društveno progresivan, jer njemu ne prethodi normalno povećanje populacije i razvoj onih proizvodnih aktivnosti koje jedine mogu činiti čvrstu i trajnu osnovicu ekonomskog i društvenog razvoja.

Stanovništvo mjesta koja su u turističkoj ekspanziji ponajviše se povećava mehaničkim prirastom ili imigracijom stanovništva iz bliže ili daljnje okoline, gdje se uslijed naglog iseljavanja stvaraju demografski pusta i ekonomski mrtva područja. Imigrirano stanovništvo u turističkim mjestima u najvećoj mjeri se zapošljava u marginalnim poslovima: prvo, zato jer nema stručnih uvjeta za obavljanje složenih poslova i drugo, zato jer se turistička djelatnost pretežno i sastoji od takvih sitnih uslužnih poslova za koje se ne zahtijeva neka naročita stručna sprema.

Još jedna od velikih makro-socijalnih promjena koja nastaje pod utjecajem turizma jest u tome što ekspanzivni razvoj turizma omogućuje prilično velikom broju rezidenta i imigranata da se na brz - ali ne uvijek normalan, moralan i dopušteni način obogate, pa se tako u do jučer izrazito poljoprivrednim i po socijalnoj strukturi više-manje homogenim sredinama stvara nova 'srednja' klasa koja ima izrazita obilježja lokalne neradne buržoazije. U tu se novu društvenu klasu svrstavaju i tako zvani viši kadrovi u turizmu, jer se oni po uvjetima rada i po mogućnostima i načinu života te svojim društvenim ponašanjem potpuno razlikuje i namjerno distanciraju od ostalih ljudi koji rade u turizmu i od ostalog rezidentnog stanovništva turističkih mjesta.

Naznačene makro-socijalne promjene su, prema tome, uzrok i odraz velikih deformacija društveno-ekonomskog tkiva mnogih mjesta i područja koja se naglo uključe u sferu turizma.

Sociolozi koji proučavaju društvene promjene što prate forsirani turistički razvoj velikih mediteranskih otoka - Sardinije i Korzike - zamijetili su da turizam unosi velike poremećaje u socijalni život njihova žiteljstva, a posebno da izaziva velike tenzije između poljoprivrednika i ribara, neprijateljski raspoloženih prema turizmu, i trgovaca, vlasnika zemlje uz plaže i mladega svijeta koji dokraja iskorištavaju turizam.

Veliko bogatstvo koje na lak način mnogi stječu, zahvaljujući brzom razvoju turizma, često se ne može dobro probaviti. To i jest uzrok česte pojave vrlo uočljivih razlika između visokog materijalnog standarda mnogih obitelji i pojedinaca u turističkim mjestima i njihova vrlo niskog duhovnog ili kulturnog standarda".

2. Nepovoljne ekonomske posljedice sezonskog karaktera turizma i mjere za smanjenje sezonskog ciklusa

Za masovni turizam se kaže da se rodio i razvijao kao sezonska pojava. I ne samo to, za njega vrijedi zakonitost koja se može teorijski odrediti i empirijski dokazati, a glasi: što je turizam masovniji, to je i sezonalniji.

I dok je "masovnost" turizma pojava dvojnog značenja, proturječna i sastavljena od pozitivnih i negativnih obilježja, dotle je "sezonski karakter turizma" isključivo i izrazito negativna pojava i obilježje. U teoriji turizma s puno se razloga kaže da je masovnost najizrazitije pozitivno (uz sve negativne karakteristike) a sezonalnost najizrazitije negativno turističko obilježje. Sezonski karakter turizma razvija i generira višestruke vanjske i raznolike te

strukturalne unutrašnje ekonomske i druge negativne posljedice, koje se, kako će se vidjeti, po svim pokazateljima ničim ne smanjuju niti potiru.

Sezonski karakter turizma i sezonske turističke oscilacije proizlaze iz mnogobrojnih uzroka koji za svoju (opet !) posljedicu imaju veliki broj ekonomskih ali i neekonomskih negativnih rezultata. Suptilnija analiza socio-ekonomskog teorema pokazala bi velik broj međusobno povezanih i suprotstavljenih činitelja koji ovoj složenoj pojavi određuju sezonalnost kao njezinu trajnu karakteristiku⁴.

Uzroci i činioci koji određuju i povećavaju vremensku koncentraciju turizma, posebno u ljetnoj sezoni, vrlo su brojni i različiti, oni djeluju kombinirano i jačaju međusobno.

Ti uzroci i činitelji, zavisno od karaktera i načina djelovanja, mogu se podijeliti u pet grupa: prirodne, institucionalne, iracionalne, organizacijsko-tehničke i ostale činitelje.

Svi ti činioci, nastali kao rezultat postepenih i stalnih promjena koje se događaju u turističkom prometu (splet racionalnih i iracionalnih motiva, potreba za turističkom dokolicom i "korištenjem" prirodnih resursa za odmor i razonodu, tradicija, konverzija sezone, ...) imaju kao posljedicu snažnu vremensku (i s njom povezanu prostornu) koncentraciju, naročito u dva godišnja ciklusa (turnusa):

- l j e t i, kada se odvija osjetno najveći dio svjetskog turističkog prometa i

- z i m i, ciklusu u kome se odvija također znatan dio svjetskih turističkih kretanja.

Poznato je da se glavina turističkog prometa suvremenog turizma odvija tijekom ljetnih mjeseci, s time da se, okvirno, ljetna sezona dijeli u tri dijela: glavnu turističku sezonu (tijekom mjeseca srpnja i kolovoza), te predsezona i podsezona koje traju otprilike od uskrasnih blagdana⁵ do srpnja mjeseca, odnosno od mjeseca rujna do kraja listopada.

Zimski ciklus (tzv. 4. turistička sezona) traje kraće razdoblje i bitno je obilježena zimsko-planinsko-sportskim aktivnostima te školskim raspustima, božićnonovogodišnjim blagdanima i sve većim korištenjem godišnjih odmora zimi (korištenje godišnjeg odmora u dva dijela), i to u zimsko-planinsko-kontinentalno-sportskim centrima, ali i na moru.

No, da ovakva podjela sezona s obzirom na vremenski i prostorni obuhvat ne bi dala krive interpretacije i zaključke, valja naglasiti da se samo u

⁴ Ovaj problem turizma ne treba posebice dramaturgizirati jer i veliki dio gospodarskih djelatnosti ima više-manje iste i slične karakteristike. Pitanje je samo na koji način rješavati te probleme i uz koje troškove ulaganje.

⁵ Za uskrasne blagdane se kaže da "predstavljaju jutro turističkog dana".

tri ljetna mjeseca u svjetskom turizmu odvija najveći dio prometa, a kada je, npr. riječ o sredozemnom ili jadranskom turizmu Hrvatske, na te mjesece otpada u različitim godinama i u različitim zemljama od 60 do 80 posto ukupnog turističkog prometa.

Za ovu priliku bit će potrebno dati kraće komentare i činiteljima koji određuju i povećavaju sezonalnost turističkog fenomena.

Prirodni činitelji

To je grupa geofizičkih, hidroloških i privlačnih činitelja koji se mogu svesti u globalu pod pojmove i fenomene: klima, sunce, more, planine, rijeke i jezera, te još neki atraktivni fenomeni čija privlačnost dolazi do posebnog izražaja u određena godišnja doba. Djelovanje prirodnih i klimatskih činitelja na turizam općenito je poznato i turizam je uvijek ovisio o atmosferskim prilikama i "lijepomu" vremenu, bez obzira što su se pritom mijenjale ocjene i moda o njemu. Fenomeni ljeta kao najpovoljnije klimatske sezone, sunca kao izvora topline, mora kao jednog od najprivlačnijih elemenata prirode i najznačajnijeg biotropskog faktora, zatim planine, rijeke, jezera, otoci i otočići, špilje, termalne vode i tome slično, snažno i pretežito utječu na čovjekovu odluku o turističkom kretanju. Kada se tome pridodaju raznovrsne sportske i zabavne aktivnosti na moru, primorskom ili kontinentalnom ambijentu te zaštićenim prirodnim prostorima, neće biti teško dati potvrđan i pozitivan odgovor o utjecaju prirodnog činitelja na sezonalnost u turizmu.

Institucionalni činitelji

U ovu grupu činitelja ulaze godišnji odmori zaposlenog stanovništva i školski praznici. Njihovo značenje je u turističkoj migraciji izuzetno, pa se masovni turizam zove i "veliki" turizam ili "turizam godišnjih odmora". Utjecaj ovih činitelja na ljetnu koncentraciju turizma je presudan. U ljetnim mjesecima industrijski i drugi kapaciteti te mnogobrojne tercijarne i kvartarne djelatnosti rade s manjim kapacitetima ili potpuno prestaju s radom jer nastupa razdoblje godišnjih odmora. Pošto se plaćeni godišnji odmori i drugi oblici raspusta sve više povećavaju, to se i sezonalnost turizma vezana uz ljetno godišnje doba (uza sve pokušaje i uspjehe produženja turističke sezone "izvan ljeta" - s korištenjem odmora u dva dijela) sve više relativno povećava.

Iracionalni činitelji

Ovdje je naglasak na grupu stečenih navika i svih onih psiholoških i socioloških činitelja koji na iracionalan način utječu na stvorene običaje i modele odvijanja turističkih tokova u već tradicionalnim mjesecima. Razlozi mimikrije, nagona, instinkta jer "čitav svijet ide ljeti na odmor" i jer na odmor

treba ići "ne samo da se vidi, već da se bude i viđen", izazivaju ovu koncentraciju sezone.

Organizacijsko-tehnički činitelji

Grupa ovih činitelja odnose se na sve poslove i modele organizacije te ukupnu tehničku opremljenost receptivne-turističke ponude koja se zakonitošću potražnje prilagođuje istoj i gradi (u pravilu "sezonski") inventar koji je isključivo primjeren sezonskoj turističkoj potražnji.

Organizacija je modelirana, bez obzira da li se radi o funkcionalnom ili štabno-linijskom principu, na poslove sezonskog karaktera jer se najveća aktivnost odvija u ljetnom ciklusu, kada se, npr. i zapošljava velik dio radne snage u obliku sezonskih radnika.

Ovdje se - sa stajališta tehničkog činitelj - radi o određenim vrstama i tipovima objekata za smještaj te o različitoj tehničkoj opremi zabavno-kupališnog i rekreativnog karaktera, odnosno u ukupnoj turističkoj supra i infrastrukturi, prilagođenoj ljetnoj dinamici i aktivitetu.

U tom dijelu, na skraćivanje vremenskog ciklusa i povećanje sezonskih oscilacija utječe i sama struktura ukupnih, osnovnih i posebice komplementarnih, kapaciteta, npr. iskorištenost kapaciteta privatnih soba ili kampova, koja se u prosjeku kreće između 40 i 60 dana.

Ostali činitelji

Na koncentraciju dobrog dijela turističkog prometa u visokoj ljetnoj sezoni utječu pojedine vrste uniformiranog ili masovnog turizma, ali i dio selektivnih vrsta turizma, ili različitih turističkih sadržaja koji su izravno povezani s ljetnim ritmom doživljavanja, odnosno pojedinih događaja vezanih uz određene konkretne manifestacije. Ovdje ulaze i razni drugi činitelji izvan konteksta prije navedenih iz šire turističke i neturističke sfere. Tako npr. sezonski karakter turističkih mjesta, organizacija turističkih agencija, organizacija i orijentacija prometa u sezoni, fiksirane kulturno-umjetničke manifestacije i tome slično.

Velik broj uzroka koji uvjetuju sezonalnost turizma i sve veće sezonske koncentracije turista, sami po sebi nameću potrebu organizacije različitih mjera za zbližavanje negativnih posljedica. Sve se nekako svodi na pitanje produženja sezone kroz oblike vremenskog i prostornog obuhvata i decentralizacije te intenzifikacije turističkog prometa izvan glavne sezone ili pak pokušaja uspostavljanja ravnomjerne distribucije na sve četiri sezone. Reklo bi se da ima puno pokušaja, ali općenito gledajući ipak malo pravih rezultata.

Sve što se na planu antisezonske politike u turizmu može učiniti, odnosi se otprilike na ove mjere:

- mjere za bolji raspored godišnjih odmora i korištenje godišnjeg odmora u dva ili više navrata radno zaposlenog stanovništva,
- mjere za povoljniji raspored školskih (škole i fakulteti) praznika,
- smanjenja cijena turističkih usluga izvan sezone te organizacija raznih turističkih i drugih sadržaja izvan glavne turističke sezone,
- davanje raznih povlastica i stimulacija za korištenje odmora izvan sezone,
- proširivanje turističke motivacije i razvoj različitih novih selektivnih vrsta i sadržaja u turizmu izvan osnovne ljetne (ili ponegdje zimske) koncentracije,
- mjere turističke politike na međunarodnom i nacionalnom planu,
- bolje korištenje sve većeg raspoloživog slobodnog vremena posredstvom organizacije i pedagogizacije istog,
- mjere na planu povećanja prostorne distribucije turističkog prometa,
- otkrivanje novih elemenata turističke privlačnosti koje nije vremenski ograničeno (npr. vjerska hodočašća, predjeli mira i tišine, i tome slično).

Stalno i masovno odlaženje turista u određeni kraj po ritmu sezone te vremenske i prostorne "vršnosti" nameću potrebu velikih i kvalitetnih investiranja u bazičnu i višu turističku infra i suprastrukturu, posebice u javni promet, mnogobrojne servise i usluge, u smještajne kapacitete, u turistički dojam mjesta, u parkirališta, hortikulturene objekte, u zdravstvenu preventivu i kurativu, u sredstva čistoće, higijene i javne sigurnosti te sredstva društvenog standarda u cjelini. Sve ovo, razumije se, stvara dodatne i izvanredne troškove, čime se opet povećava cijena usluga i inflatorni tokovi i razna godišnja subvencioniranja programa turističke sezone.

Sezonski karakter donosi turističkom subjektu umanjene i nedovoljno izdašne ekonomske učinke (niske koeficijente i faktore produktivnosti, rentabilnosti, ekonomičnosti, dohodovnosti, tehničke i energetske opremljenosti te poremećaje u obrtu kapitala i likvidnosti obrtnog kapitala), što opet stvara šire negativne implikacije po turizam i sami regionalni razvoj.

Daljnja nepovoljnost sezonalnosti u turizmu odražava se u relativnom smanjenju učinaka na razini platne bilance određene zemlje. Naime, sve veći broj žitelja receptivnih turističkih zemalja zbog vremenskog i prostornog "gušenja" u vlastitom kraju ili zemlji, odlazi u druge turističke destinacije, čime se vrši još veći odliv mase novčanih i konvertibilnih sredstava matične zemlje. Također, i strani turisti za vrijeme visoke sezone sve više izbjegavaju doći u takva odredišta, uostalom i zbog toga što su cijene tada povećane, a kvaliteta usluge ispod uobičajene razine.

Sezonska koncentracija turističkog prometa ima svoje nepovoljne implikacije i kod samih turista ali i kod ostalih sudionika turističkog miljea - kod domicilnog stanovništva. Turistima takva sezona izaziva visoke troškove, potencira razne opasnosti i agresije, pa po nekim manifestacijama i okruženjima žive slično kao u svom urbanom domicilu. Domaće pak stanovništvo trpi mnogobrojne pritiske i negativne posljedice koje proizlaze iz posebnih zahtjeva heterogene i demonstrativne turističke potražnje, što sve rezultira povećanjem cijena, pomanjkanjem roba i smanjenjem kvalitete usluga javnog sektora u cjelini.

Turizam u svom visokom ritmu sezone ljeta ili pak zime, naposljetku i na rekreativno-zdravstvenom planu nepovoljno utječe na čovjeka. Poznato je, naime, da je zdravije koristiti godišnji odmor u dva, ili još bolje, u tri dijela godine. Poznate su pozitivne medicinsko-fiziološke posljedice višekratnog i stalnog korištenja odmora i turističkog boravka od onog kad se odmor koristi jednom u godini i, naročito, kada se koristi u grotu tzv. pune turističke sezone. A poznato je da je zdrav čovjek ili, još bolje, obnovljen čovjek po kriterijima vlastitog učestalog godišnjeg bioritma u isto vrijeme čovjek koji će na najbolji način biti produktivan i svrsishodan čovjek za sebe i društvenu zajednicu kojoj pripada.

Literatura

- ALFIER, D. (1994): *Turizam - izbor radova*, Zagreb, Institut za turizam.
- ANTUNAC, I. (1987): Pretjerane ocjene o značenju inozemnog turizma u privredi Jugoslavije, *Turizam i ekonomska stabilizacija*, Dubrovnik, Fakultet za turizam i vanjsku trgovinu, str. 93-101.
- JADREŠIĆ, V. (2000): Proturječja i negativne pojavnosti u turizmu, *Tour. hosp. manag.*, 5, br. 1-2, str. 55-67.
- JADREŠIĆ, V. (1991): Prednosti selektivnih vrsta turizma - potreba i mogućnosti njihova razvoja na Zadarsko-šibenskoj regiji, *Doktorska disertacija*, Ekonomski fakultet u Zagrebu.
- JAFARI, J. (1983): Razumijevanje strukture turizma, *Naše teme*, 9, 317, Zagreb.
- JURIĆ, B. i JURIĆ, B., Jr. (1998): *Sociologija turizma*, Zadar.
- VUKONIĆ, B. (1987): *Turizam i razvoj*, Zagreb, Školska knjiga.
- YOUNG, G. (1975): Turizam - blagodat ili pošast, *Dubrovnik*, 5, XVIII, 13. i dalje.

*Vlatko Jadrešić: THE ECONOMIC CONTRADICTIONS
AND NEGATIVE ASPECTS OF CONTEMPORARY TOURISM*

S u m m a r y

In the article the author, after similar research in the social, cultural and spatio-economic spheres, deals with the contradictions and the negative aspects in the economic sphere of contemporary tourism. This research, alongside the investigation of the problem of alienation and delineation in tourism, "the mass" character and the "selectivity" of Croatian tourism and the systematization of positive and negative phenomena and functions in tourism represent the core of the research project which the author is working upon for the needs of the Ministry of Science and Technology of the Republic of Croatia under the title the Social and Economic Contradictions of Croatian Tourism.

In researching the negative and unfavorable economic or business phenomena and consequences the author sets out with the thesis that tourism is primarily significant because of its positive and favorable economic functions and characteristics but that as a product, reflection and reflex of society and individual economic systems it acquires various positive but also negative features.

The article systematizes all the unfavorable and negative phenomena of tourism, discusses the influence of tourism on the relative and absolute decrease of economic achievement and on the broadening of structural disproportions between tourist demand and supply. In similar manner the second "bloc" of the research project entitled "The unfavorable economic consequences of the seasonal character of tourism and measures for lessening the seasonal cycle" the author diagnoses the problems but also gives answers with the aim of decreasing the negative aspects of contemporary tourism in the world and in Croatia, all with the purpose of promoting a higher quality in tourism but also in the entire socio-economic system.

KEY WORDS: contradictions and the crisis of contemporary tourism, the potentialisation of negative phenomena originating in the economic sphere, the systematization of negative economic phenomena in tourism, the seasonal character of tourism and measures for lessening the seasonal character of tourism